

Fenomeni Stane Kavčič

Do konca nadzorovan

Prva asociacija na ime Stane Kavčič je cestna afera, zaradi katere je bil kot predsednik izvršnega sveta Slovenije (predsednik vlade) prisiljen odstopiti. Od takrat so minila skoraj štiri desetletja. Kavčič je do svoje smrti leta 1987 živel umaknjeno v ljubljanski Rožni dolini in počitniški hiši v Strunjanu, a pod budnim očesom obveščevalcev in do konca upajoč, da se bo skristaliziralo, kako so se motili drugi in je imel prav on, in da bo smel nadaljevati tam, od koder je bil izgnan – v politiki, veliki ljubezni svojega življenja.

Tega do konca, do svojega 68. leta, ni dočakal. Portret nadarjenega politika in okoliščine, v katerih je odraščal in delal, sta prikazala zgodovinarja Božo Repe in Jože Prinčič v knjigi **Pred časom** (pravkar izšla pri založbi Modrijan), pri čemer jima je bil v veliko pomoč Kavčičev dnevnik, ki ga je vestno in vešče pisal, opirala pa sta se tudi na arhive ter pričevanja tedanjih akterjev. Iz njenega pisanja razbiramo zanimivo zgodbo slovenskega politika, ki bi v petek, 30. oktobra, če bi bil živ, praznoval 90. let.

Otroštvo in zgodnja mladost Staneta Kavčiča sta bila težka. Rodil se je leta 1919 kot drugi nezakonski sin kmečke dekle, živeli so v samotni hiši blizu Vrhlike. Mati ga je kljub strahotni revščini poslala v klasično gimnazijo v Ljubljano, a prvo leto mu je spodletelo in je razred ponavljal, v drugem letniku pa je šolo že zapustil, malo zaradi učnih težav in malo zaradi želje, da kaj zasluži, in se ukvarjal s stvarmi, ki so ga zanimale: literaturo, dramatiko, politiko, glasbo. Začel je delati na žagi, postal je sindikalni aktivist in se začel kulturno in politično udeleževati. Njegov krog se je imel za komunističnega, kapitalistov in klerikalcev ni prenašal. Med drugo svetovno vojno je postal član komunistične partije in šel v partizane, a so ga kmalu poslali nazaj na teren zaradi političnega dela. Že takrat je prišel v prvi resnejši spor zaradi drugačnega pogleda na prve oborožene belogardiste na Šentjoštu v Dolomitih, kajti bolj je zagovarjal politični odziv nanje kot takojšnje uničenje z orožjem. Zato so mu tudi očitali, da partizanski napad na Šentjošt leta 1942 ni uspel zaradi njegove zahteve po umiku, kar je odločno zanimal. Ker je imel močno podporo v Borisu Kidriču, se je ne glede na te očitke vzpenjal po politični lestvici, a njegove domnevne popustljivosti do domobrancev mu pravoverni komunisti niso pozabili.

Vloga ideologa

Že med vojno, sploh pa po njej, je dobil številne vidne politične funkcije, se poročil in imel dva sinova, se ločil in leta 1964 ponovno poročil. Leta 1963 je postal predsednik ideološke komisije CK ZKS, ki je določala meje partijske tolerance. Takrat je bila njegova najbolj neprijetna in protislovna naloga ukinitve revije *Perspektive* (1960–1964), ki jo je dovolil ustanoviti Boris Kraigher, Kavčičev prijatelj in zaščitnik. Zaradi družbeno kritičnih prispevkov je imel Kavčič nalogo, naj sodelavce *Perspektiv* spravi na pravo pot, a ker mu to ni uspelo, je partija revijo ukinila. Če bi se Kavčič tedaj postavil njim v bran, bi si zapečatil svojo politično pot, in to je bil najbrž razlog, da je ravnal, kakor je.

Zavrnil Tita

Kot predsednik vlade si je prizadeval za rehabilitacijo obsojenih na dachauskih procesih, a so bili prvi procesi obnovljeni in sodbe razveljavljene šele leta 1976. Funkcija predsednika vlade (1967–1972) je bila tudi zadnja, ki jo je opravljal. Tu se je nabolj izkazal. Imel je znanje in bil je splošno razgledan. Ves čas se je izobraževal v ekonomiji, politiki, literaturi, imel je organizacijske sposobnosti, bil je zelo vešč komuniciranja in nastopanja v javnosti. V tem času, leta 1969, so mu ponudili funkcijo predsednika zveznega izvršnega sveta (jugoslovanske vlade), a je ponudbo zavrnil, ker da ne bi mogel uresničiti svojih stališč. Tito ga je nato predlagal za člana izvršnega biroja predsedstva ZKJ, a je tudi to zavrnil, kajti ideološko in v večini drugih pogledov se je razlikoval od trdega jedra.

Takšne zavrnitve so bile za tisti čas nepredstavljive, celo nezaslišane, in Tito mu je to zameril, a ga hkrati cenil zaradi tega poguma. Ne nazadnje pa je hotel nadaljevati začeto delo v Sloveniji, kjer je bil izjemno priljubljen. Ankete Centra za raziskavo javnega mnenj pri tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo so pokazale, da po priljubljenosti za njim močno zaostajajo politiki starega kova z Edvardom Kardeljem vred, zaradi česar so morali merjenja opustiti, Kavčič pa si je nakopal zavist in zamere. Že sicer ga Kardelj ni maral, tudi ne Sergej Kraigher, Franc Šetinc, Vinko Hafner, nasploh ne celotna ortodoksna linija, France Popit pa ga še zlasti ni prenašal.

Kavčičev pogled na gospodarstvo je od tedaj prevladujočega začel odstopati leta 1957. Zavzemal se je za večjo vlogo tehnične inteligence in vključevanje v mednarodno blagovno menjavo. Delavcu in podjetju, ki več in bolje delata, bi moral pripadati večji dohodek, je govoril. Temeljiteje je svoje poglede na gospodarstvo spremenil v prvi polovici šestdesetih let, ko je nastal gospodarski zastoj. Tedaj je zagovarjal ekonomska načela poslovanja podjetij in govoril, da ni pomemben samo obseg proizvodnje, temveč tudi proizvodni in drugi stroški. Začel je govoriti o nujnosti izvoza. Kmalu zatem je šel še dlje, na področje medrepubliških odnosov, češ da naj bi vsaki republiki pripadal tolikšen delež družbenega proizvoda, kot ga je njeno gospodarstvo ustvarilo.

Cestna afera

Med najbolj kritiziranimi Kavčičevimi projekti je bila gradnja avtocestnega križa. Zaradi mednarodnih kreditov, ki jih zvezna vlada Sloveniji ni dodelila toliko, kakor je bilo dogovorjeno (izpadla sta odseka Hoče–Levec, Postojna–Razdrto), je nastala v Sloveniji in Jugoslaviji leta 1969 huda politična kriza, tako imenovana cestna afera. Poleg tega je Kavčič tedaj zagovarjal tržne zakonitosti v gospodarstvu (socializem naj bi zagotavljala družbena lastnina), delničarstvo, da pa je bila mera polna, je leto prej dovolil medvojnemu političnemu nasprotniku Cirilu Žebotu, ki je po vojni emigriral v ZDA, obisk v Sloveniji. Zaradi cestne afere ga je doletela Titova kritika (»Na čem ste se poigrali z usodo naše skupnosti? ... Ali je to politično ali mednacionalno vprašanje? ... Nihče ne bo verjel, da gre samo za neko vprašanje med zvezno vlado in Slovenijo, ampak za spor med republikami, ker imajo vse republike slabo cestno omrežje.«) in prav tako zaradi Žebota, oboje pa je privedlo do dokončnega razcepa v slovenskem političnem vrhu, med Kavčičevo in Popitovo usmeritvijo. Kavčič pa je dobil neizbrisen pečat zagovornika kapitalizma in separatističnih interesov.

Izolacija

Leta 1972 je bil prisiljen odstopiti in pri 53. je postal upokojenec. Upokojitev, da ja ne bi imel nobene priložnosti škodovati »pravi stvari«, sta mu svetovala predstavnika zmagovalne struje France Popit in Franc Šetinc. Čeprav so ga povsem izolirali, jim je bil še vedno sumljiv in so ga 15 let, do konca, nadzorovali. Zanj, ki je bil tako zgovoren, je bil to peklenski psihični teror, prav tako za njegovo ženo. Prisluškovali so telefonskim pogovorom, opazovali so ga iz sosednjih hiš in iz parkiranega avtomobila pred stanovanjem, prisluškovali pogovorom doma. Zakaj? »Samo zato, ker je bilo nekaj več razuma v moji glavi in nekaj več poguma v mojem srcu. Priznam, to so nevarne čednosti, bolje rečeno lastnosti. Mnoge so že ugonobile. Mogoče bodo tudi mene. V ta namen pa hočete slišati vsako mojo besedo, hočete vedeti, kdaj se smejem, kdaj spim, kdaj smrčim, kdaj ljubim ženo, kdaj ...,« je napisal v dnevnik.

Nič. Konec že za življenje. Na srečo, recimo, ni le strastno rad govoril, ampak je enako strastno bral in pisal. Ko je pisal dramo Karambol si je vsaj malo olajšal dušo in si privoščil Kardelja, čeravno zelo diskretno. Četudi jo je v Mestno gledališče ljubljansko poslal po posredniku in pod imenom Andrej Hrast, ni dočkal njene izvedbe. Uprizorili so jo dve leti po njegovi smrti, kakor je po njegovi smrti vzkliklo marsikatero seme, ki ga je zasejal.

Jožica Grgič